

Danylevych L.A., Dikhtiarenko S.Yu. The problem of social and psychological influence in mass communication system

The peculiarities of social and psychological ways of impact on personality are analyzed. The consequences of the impact of mass communication system on the processes of individualization, deindividualization and depersonalization are considered.

Key words: *mass communication, persuasion, suggestion, imitation, deindividualization, depersonalization.*

УДК 159.925: 159.954

Н.М. Заболотна

ІНТЕЛЕКТ І КОНКУРЕНЦІЯ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Розглядаються засади та особливості інтелектуальної діяльності; можливості та недоліки вимірювання інтелекту; вплив інтелекту на розвиток суспільства; проблема формування та збереження інтелекту в сучасних умовах конкуренції.

Ключові слова: *інтелект, психометричний інтелект, конкуренція.*

Постановка проблеми. Ринкова трансформація сучасного українського суспільства загострила проблему інтелектуальних кадрів для всіх сфер суспільного виробництва. Інтелект і творчі здібності є одними із основних чинників, які визначають успіх не тільки індивіда, а підприємства й держави. У конкурентному суспільстві інтелект є найбільш важливою психічною якістю для особистісного та суспільного успіху. Він потрібний для вирішення складних завдань у професійній діяльності високої кваліфікації, а також для навчання, яке посідає значне місце в житті людини. У зв'язку з цим інтелект виявляється якістю, від якої залежать професійні успіхи, рівень освіти та соціальне становище особистості.

Конкуренція є потужним засобом стимулювання саморозвитку людини, реалізації її обдарованості. Водночас вона породжує суперечливі явища. В суспільстві, де конкуренція домінує, обдарованими вважаються ті, які вже перемогли внаслідок конкуренції, такі, що змогли «пробитися». Ті ж, які є потенційно здібними, але ще не виявили себе як такі, не досягли суспільного успіху, не сприймаються як успішні та здібні. А саме таким, потенційно обдарованим дітям, підтримка державного рівня потрібна найбільше.

Конкуренція та соціальне порівняння породжують, крім цього, вороже ставлення до кращого, до інтелекту, до обдарованості й талан-

ту. Така, укорінена в сучасному світі позиція мотивації людей в умовах конкуренції є непродуктивною щодо виявлення та розвитку обдарованості, гальмує зростання інтелекту.

Стан дослідження. Усвідомлення ролі інтелекту в сучасному суспільстві призвело до розробки технологій з метою розвитку інтелектуальних можливостей та зростання творчого потенціалу. Період активного пошуку в цьому напрямі розпочався в 1950-і роки у США та пов'язаний з діяльністю Дж. Гілфорда. Очолюючи спілку психологів Військових Сил США, а в подальшому – президент Американської психологічної асоціації, Дж. Гілфорд поставив проблему інтелектуальної діяльності та розвитку творчих здібностей і зробив її пріоритетною в якості дослідження.

Уперше проблема індивідуальних відмінностей в інтелектуальних здібностях була порушена Ф. Гальтоном у праці «Дослідження людських здібностей та їх розвиток» 1883 року. На думку Гальтона, інтелектуальні можливості обумовлені особливостями біологічної природи людини й принципово не відрізняються від її фізичних і фізіологічних характеристик. Показником загальних інтелектуальних здібностей розглядалась сенсорна диференціальна чутливість. Пізніше Дж. Кеттелл розробив серію спеціальних процедур (які були названі «тестами») з метою вимірювання гостроти слуху, зору, чутливості до болю тощо. Отож, на початковому етапі інтелект ототожнювався з простими психофізіологічними функціями, інтелектуальні відмінності між людьми вважалися вродженими, органічно обумовленими.

Розуміння природи інтелектуальних здібностей з 1905 року виявилось під впливом запитів практики. А. Біне та Т. Сімон створили серію з 30 тестів для вимірювання розумового розвитку дитини та відповідну їй шкалу.

Початок ХХ ст. відзначився формуванням двох трактувань природи інтелекту, створених у межах тестологічної парадигми та протилежних за теоретичними позиціями. Перша позиція представлена К. Спірменом, на думку якого, загальний фактор інтелекту представлений на всіх рівнях інтелектуального функціонування; друга позиція належить Л. Терстоуну, який вважав, що є певна кількість незалежних інтелектуальних здібностей.

Подальший розвиток досліджень природи інтелекту відбувався у двох напрямках: інтелект як цілісний феномен та інтелект як множинний феномен. Перший напрям представлений працями Р. Кеттелла, Ф. Вернона, Л. Хамфрейса та ін. У концепції Р. Кеттелла подано два види інтелекту: кристалізований (як результат життєдіяльності та різних культурних впливів, тобто обумовлений зовнішнім середовищем)

та текучий (вроджений, визначається будовою та функціонуванням головного мозку). У цьому ж напрямі, підкреслюючи, що інтелект – це єдина основа інтелектуальних здібностей, здійснювались дослідження Дж. Равена. Як учень Спірмена, він уважав, що розумові здібності охоплюють два компоненти: продуктивний (здатність виявляти зв'язки та співвідношення, робити висновки, безпосередньо не представлені в заданій ситуації) та репродуктивний (здатність використовувати попередній досвід та засвоєну інформацію). Створений Равеном особливий тест, зорієнтований на діагностику здібностей до виявлення закономірностей в організації серій послідовно ускладнених геометричних фігур («тест прогресивних матриць»), використовується в сучасних дослідженнях для інтерпретації здібностей до навчання на основі узагальнення власного досвіду в умовах відсутності зовнішніх орієнтирів.

Другий напрям у розвитку тестологічних досліджень пов'язаний з подальшою розробкою ідеї Терстоуна про множинність інтелектуальних здібностей. Структурна модель інтелекту Дж. Гілфорда, здійснена в руслі цього напрямку, передбачає наявність 120 вузькоспеціалізованих незалежних здібностей. В теорії «множини інтелектів» Г. Гарднера, здійсненої поза тестологічною парадигмою, запропоновано та описано декілька незалежних типів інтелекту: лінгвістичний, музичний, логічно-математичний, просторовий, тілесно-кінестетичний, міжособистісний та внутрішньоособистісний [9].

Мета статті – висвітлити теоретичне підґрунтя та історичний ракурс формування концепту інтелекту як психологічної реальності, дослідити вплив інтелекту на суспільство в сучасних умовах конкуренції, виявити можливості його збереження й творчої реалізації в сучасному суспільстві.

Виклад основних положень. На цьому етапі сформувалося розуміння інтелекту як продуктивної здібності, що забезпечує можливість виявити зв'язки та співвідношення в заданих тестових ситуаціях, що неможливо під час трактування інтелекту як різного рівня вираження певних пізнавальних функцій чи суми засвоєних знань.

У подальшому ідея загального інтелекту трансформувалась у вигляді можливості оцінки рівня загального інтелекту на основі додавання результатів виконання заданої кількості тестів. У результаті були створені інтелектуальні шкали, які об'єднували вербальні та невербальні субтести (наприклад, інтелектуальна шкала Векслера для дорослих складалась із 11 субтестів, інтелектуальна шкала Амтгауера – з 9 субтестів). Індивідуальна оцінка рівня загального інтелекту визначалась як сума балів успішності виконання всіх субтестів.

Г. Айзенк розмежував поняття «біологічний інтелект», «соціальний інтелект» та «психометричний інтелект». Психометричний інте-

лект – це психічна якість, яку можна виміряти за допомогою тестових завдань. Отже, рівень психометричного інтелекту відповідає успішності виконання інтелектуальних тестів – прогресивних матриць Равена, структури інтелекту Амтгауера, шкали Векслера тощо [1].

На основі аналізу співвідношення між вербальним, просторовим і числовим факторами в структурі інтелекту В.М. Дружинін запропонував модель «інтелектуального діапазону», яка охоплює рівень психометричного інтелекту, індивідуальну продуктивність у певному виді діяльності (творчій, навчальній, професійній), «нижній» та «верхній» пороги індивідуальних інтелектуальних досягнень [4].

На думку М.О. Холодної, мимовільний і довільний інтелектуальний контроль, метакогнітивна обізнаність і відкрита пізнавальна позиція є ментальними структурами, які створюють метакогнітивний досвід, що визначає індивідуальну своєрідність розуму у вигляді індивідуальних пізнавальних стилів [10, с. 226]. З цієї точки зору акцентується не на загальних закономірностях структури та функціонування інтелекту, а на особливостях індивідуалізації цих загальних закономірностей. Кожна людина сприймає і пояснює світ у цілому в межах сформованого у неї стилю, що певною мірою може обмежувати її погляди. З іншого боку, розмаїття стильового репертуару призводить до значного розширення розумового кругозору та інтелектуальних можливостей в цілому.

Як зазначає М.О. Холодна, у процесі інтелектуального розвитку інтегруються механізми різних рівнів стильової поведінки – стилів кодування та переробки інформації, постановки та вирішення проблем, пізнавального ставлення до світу. Оскільки індивідуальний пізнавальний стиль пов'язаний з інтелектуальним розвитком індивіда, на кожному етапі онтогенетичного розвитку він виявляється як ієрархічно організована, різностороння та мінлива форма інтелектуальної поведінки. Критеріями сформованості індивідуального пізнавального стилю можна вважати: степінь взаємодії різного досвіду в процесі сприймання та переробки інформації; ступінь вираження мимовільного інтелектуального контролю як фактору регуляції пізнавальними процесами та психічними станами в умовах пізнавальної діяльності; ступінь застосування різних способів вирішення проблем в умовах самостійної інтелектуальної пошукової діяльності; ступінь прийняття інших пізнавальних установок.

Процес формування індивідуального пізнавального стилю сприяє зростанню ефективності інтелектуальної діяльності, оскільки розширює варіанти способів пізнання, можливості змінювати пізнавальну позицію залежно від особливостей вирішуваної проблеми. Також, виробляються специфічні для індивіда, індивідуальні способи пізнавальної активності, що охоплюють унікальність власного ментального до-

свіду, індивідуальні пізнавальні схильності, сильні та слабкі якості розуму тощо [10, с. 327].

Роль інтелекту незначна у професійній діяльності, успіх якої значною мірою визначається взаємодією з іншими людьми. За даними досліджень успішних лідерів у США з'ясовано, що є оптимальний рівень інтелекту для лідерів, який не занадто перевищує середній рівень групи, до якої лідер звертається. Якщо лідер має занадто високий інтелект, він стає незрозумілим для більшої частини людей.

У навчанні інтелект також виконує значну роль, оскільки на 50% визначає успішність і тривалість освіти. Загалом інтелект є важливим чинником успіху в більшості престижних сфер професійної діяльності. Можна припустити, що й групи (підприємства, регіони тощо), в складі яких більше інтелектуальних людей, будуть більш успішними в економічному аспекті. Дослідження підтверджують ці припущення. Свого часу соціолог та економіст В. Парето розвивав теорію «круговерту еліт», згідно з якою для підтримки стабільності та суспільства необхідно створити умови потрапляння в еліту найбільш талановитих із його членів [7]. У дослідженнях Р. Лінн було одержано дані щодо різних регіонів західноєвропейських країн – Великобританії, Франції та Іспанії [11]. У 2002 р. Р. Лінн і фінський політолог Т. Ванханен видали працю «Коефіцієнт інтелекту та добробут націй», у якому повідомляли про зв'язок національного інтелекту та середнього доходу на людину (кореляція становила приблизно $r = 0,70$) [12]. Незважаючи на бурхливі дискусії з цього приводу, психологи та економісти підтвердили основні положення Лінна та Ванханена, водночас внесли деякі поправки. Найважливіші поправки стосувались зв'язку інтелекту з освітою. Згідно з дослідженнями такі характеристики, як середня тривалість освіти, відсоток населення, охоплений відповідним рівнем освіти, тощо менш важливі для економічних досягнень країни, ніж інтелект людей. Дослідження довели, що результати освіти (компетентність школярів за вирішення завдань) значно пов'язані з інтелектом, а, з іншого боку, ще більше корелюють із економічними показниками, ніж інтелект [11].

У сучасний період розвитку психологічної науки психологи дедалі частіше вважають, що найпродуктивніше вивчення індивідуальних відмінностей в інтелектуальній продуктивності передбачає аналіз динаміки онтогенетичного розвитку та функціонування когнітивних процесів. Д.В. Ушаков вважає, що спроба синтезу різних зрізів за визначення інтелекту з урахуванням законів формування та розвитку індивідуальних особливостей усуває значну кількість суперечностей сучасних концепцій: «принцип пояснення лежить не в площині одного зрізу, а в динаміці розвитку» [8, с. 56]. З позицій структурно-

динамічного підходу ключовим є поняття інтелектуального потенціалу як індивідуально вираженої здібності до формування функціональних систем, відповідальних за інтелектуальну поведінку.

Структурно-динамічна теорія, яку розробляє Д.В. Ушаков, дозволяє під іншим кутом подивитися на психометричну проблему вимірювання інтелекту та відповіді на питання про співвідношення тестових показників і реальних життєвих досягнень. Основна ідея полягає в такому – тестові показники є виявом сформованих у процесі життя інтелектуальних структур. Оскільки інтелектуальні структури забезпечують основу для формування професійного мислення, то такий конструкт, як «потенціал до формування», може бути достатньо прогностичним, оскільки не пов'язаний з професійною діяльністю [8, с.13].

Стернберг виокремлює два типи ситуацій, в яких інтелект виявляється в найбільш чистому вигляді: ситуації, пов'язані з певним рівнем новизни, тобто знаходяться на межі можливості вирішування, та ситуації, пов'язані з автоматизацією навички. В другому типі ситуацій інтелект проявляється у високій швидкості формування навичок.

Висновки. Інтелект є важливим чинником і професійного успіху індивіда, й економічних результатів регіону в цілому. Вплив інтелекту на економіку опосередкований компетентностями, які одержують люди в системі освіти. Більш інтелектуальні люди краще оволодівають компетентностями. Однак не інтелект як такий, а саме компетентності необхідні для вирішення економічних завдань. Показники тривалості освіти та кількості людей, охоплених системою освіти, виявляються не настільки значущими, якщо не враховуються показники інтелекту людей та властивості методів освіти.

Мотивація досягнення – найважливіший елемент людського чинника в економіці. Умовами її формування є соціальне порівняння та спричинена нею конкуренція. Д. Маклелланд стверджував, що висока мотивація досягнення у населення спонукає до активної підприємницької діяльності, яка через реінвестування прибутків та стимуляцію технічних досягнень сприяє економічному зростанню [13]. Навряд чи в сучасному суспільстві можна обійтися без мотивації досягнення.

Альтернативою конкурентній мотивації може бути мотивація самоактуалізації. Мотивація самоактуалізації, енергетично заряджена, спроможна вирішити суперечності, пов'язані з конкурентною мотивацією. Саме самоактуалізація здатна вирішити суперечності у сфері діяльності з інтелектом та обдарованістю, оскільки саме інтелектуальна діяльність креативного рівня може вважатися вищим виявом творчості. Однак проблема полягає в такому: мотивація самоактуалізації притаманна невеликій групі людей, а саме – інтелектуальній та моральній еліті. Завданням, яке може змінити ставлення та громадську ду-

мку щодо інтелекту та обдарованості, є створення умов для розширення цієї мотивації до ступеню переважання в суспільстві.

1. Айзенк Г.Ю. Интеллект: новый взгляд / Ганс Юрген Айзенк // Вопросы психологии. – 1995. – № 1. – С. 111–131.
2. Богоявленская Д.Б. Интеллектуальная активность как проблема творчества / Д.Б. Богоявленская. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1983. – 173 с.
3. Дружинин В.Н. Психология общих способностей / В.Н. Дружинин. – СПб.: Питер, 2000. – 368 с.
4. Дружинин В.Н. Интеллект и продуктивность деятельности: модель «интеллектуального диапазона» / В.Н. Дружинин. – Психологический журнал. – 1998. – Т. 19. – № 2. – С. 61–70.
5. Клаус Г. Введение в дифференциальную психологию учения / Гюнтер Клаус; пер. с нем. под ред. И.В. Равич-Щербо. – М.: Педагогика, 1987. – 176 с.
6. Когнитивная психология / под ред. В.Н. Дружинина, Д.В. Ушакова. – М.: ПЭРСЭ, 2002. – 480 с.
7. Парето В. Компендиум по общей социологии / Вильфредо Парето // Антология мировой политической мысли: в 5 т. – М., 1997. – Т. 2. – С. 59–67.
8. Ушаков Д.В. Интеллект: структурно-динамическая теория / Д.В. Ушаков. – М.: Изд-во ИП РАН, 2003. – 264 с.
9. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования / М.А. Холодная. – 2-е изд., перераб и доп. – СПб.: Питер, 2002. – 272 с. – (Серия «Мастера психологии»).
10. Холодная М.А. Когнитивные стили. О природе индивидуального ума / М.А. Холодная. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2004. – 384 с.
11. Lynn R. The social ecology of intelligence in the British Isles // British journal of Social and Clinical Psychology. – 1979. – 18. – 1–12.
12. Lynn R. IQ and the Wealth of Nations / R. Lynn, T. Vanhanen. – Westport, CT: Praeger Publishers, 2002.
13. McClelland D.C. Testing for competence rather for «Intelligence» / D.C. McClelland // Amer. Psychologist. – 1973. – V. 28. – P. 1–14.

Заболотная Н.М. Интеллект и конкуренция в современном мире

Рассматриваются подходы и особенности интеллектуальной деятельности; возможности и недостатки измерения интеллекта; влияние интеллекта на развитие общества; проблема формирования и сбережения интеллекта в современных условиях конкуренции.

Ключевые слова: *интеллект, психометрический интеллект, конкуренция.*

Zabolotna N.M. Intelligence and competition in modern world

The principles and characteristics of intellectual activity, the opportunities and disadvantages of measuring intelligence, the effect of intelligence on the development of society and the problem of the formation and preservation of intelligence in today's competition are considered.

Key words: *intelligence, psychometric intelligence, competition.*